

Olga Tokarczuková

Od držitelky
Nobelovy ceny
za literaturu

Vnímavý vypravěč

Host

Přeložil Petr Vidlák

Olga Tokarczuková

Vnímavý vypravěč

Brno 2022

Czuly Narrator

Copyright © Olga Tokarczuk 2020

Cover illustration and design by Joanna Concejo

Translation © Petr Vidlák, 2022

Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2022
(elektronické vydání)

This book has been published with the support
of the © POLAND Translation Program

Vydání bylo podpořeno překladovým
programem © POLAND

BOOK INSTITUTE

©POLAND

ISBN 978-80-275-1424-3 (PDF)

ISBN 978-80-275-1425-0 (ePUB)

ISBN 978-80-275-1426-7 (MobiPocket)

OBSAH

Ognóze -----	9
Cvičení v odcizení ---	31
Masky zvířat -----	43
Nadpřirozený kotel bratrů Quayových, londýnských filmových alchymistů -----	65
Hermova práce aneb Jak překladatelé každý den zachraňují svět -----	75
Prst v soli aneb Krátký příběh mého čtení -----	93
O daimonu a dalších spisovatelských motivacích -----	113
Lodžské přednášky	
Psychologie vypravěče -----	143
Psychologie literárního tvoření světa. Jak vznikly <i>Knihy Jakubovy</i> -----	172
Případ Dušejková. Literární postavy -----	196
Země metaxy -----	224
Vnímavý vypravěč -----	243
Poznámky -----	269
Autorská poznámka -----	273
Ediční poznámka -----	275

OGNÓZE

Poutník

Na začátku bych ráda připomněla všeobecně známou kresbu neznámého autora publikovanou v roce 1888 francouzským astronomem Camillem Flammarionem. Zobrazuje poutníka, který poté, co dosáhl hranic světa, vystrčil hlavu ze zemského glóbu a nyní s úžasem hledí na uspořádaný a vysoce harmonický vesmír. Od dětství jsem obdivovala tento nádherný metaforický obraz, který mi pokaždé odhalí nové významy a definuje lidskou bytost zcela odlišně než slavný Leonardův obraz statického a triumfujícího vitruviánského člověka jakožto měřítka vesmíru a sebe sama.

Ve Flammarionově díle je člověk představen v pohybu, jako poutník s poutnickou holí, v cestovním plášti a čepici. Ačkoli mu nevidíme do obličeje, můžeme si domyslet, jaký má výraz, nepochybně se v něm zračí obdiv, úcta, ohromení harmonií a vznešeností neviditelného světa. Z naší perspektivy jsme schopni zahlédnout jen jeho fragment, ale poutník musí vidět mnohem více. Máme tam jasně patrné sféry, nebeská tělesa, oběžné dráhy, mračna a paprsky — obtížně

vyjádřitelné rozměry univerza, jež se pravděpodobně komplikují až do nekonečna. Znakem nepochopitelnosti jsou také kruhové stroje, které dříve často doprovázely andělské bytosti na ilustracích Ezechiellova vidění. Na druhé straně, za poutníkovými zády, je svět se svou přírodou, kterou zde představuje velký strom a několik dalších rostlin, a s kulturou symbolizovanou věžemi měst. Působí to poněkud konvenčně a banálně, neřkuli nudně. Můžeme se domnívat, že na rytině vidíme závěrečný okamžik dlouhé cesty poutníka, jemuž se podařilo to, co mnohým jiným ne — dorazil na konec světa. A co teď?

Mám dojem, že záhadná rytina neznámého původu je dokonalou metaforou okamžiku, v němž jsme se všichni ocitli.

Svět je malý

Během minulého století se velmi zmenšil. Vyšlapali jsme v něm spoustu cestiček, přivlastnili jsme si jeho lesy a řeky, přeskočili oceány. Mnoho z nás má subjektivní pocit konečnosti světa. Pravděpodobně je to výsledek globalizační redukce vzdáleností a skutečnosti, že se lze dostat téměř na každé místo na Zemi, stačí mít dostatečné prostředky. A také jeho snadné poznatelnosti — všechno se dá zjistit na síti, s každým je možné se rychle spojit.

Určitě máme co dělat s novou historickou zkušeností člověka a zajímalo by mě, kdo tento pocit zažil jako první — že svět je v podstatě malý a srozumitelný. Mohl by to být

nějaký podnikatel nové generace, někdo, kdo „obchoduje s pečeným vzduchem“, jak říkají Nizozemci, nějaký pan Levně-koupit-draze-prodat, který je neustále v pohybu, létá z kontinentu na kontinent s pasem nějaké „dobré země“. Ráno v Curychu, večer v New Yorku. Na víkendy si odska-kuje na tropický ostrov, kde sní své plážové sny a smysly povzbuzuje kokainem. Nebo naopak někdo, kdo se nikdy nevydal za hranice svého okresu a teď dítěti koupil hračku, která vznikla v jakýchsi vzdálených zemích a vyrobily ji ruce lidí, o jejichž existenci onen člověk ještě donedávna netušil. Hračka však vypadá domácky a přátelsky, svou exotičnost ukrývá v univerzalizovaném a zobecněném tvaru.

V této nové zkušenosti malosti světa určitě hraje svou roli *tristitia post itinerem*, smutek po putování, který je naším údělem, když se vracíme domů po intenzivních zážitcích spojených s dalekou cestou. Zdálo se, že jsme dospěli k jakýmsi hranicím nebo jsme zažili něco, co by nám nebylo dáno, kdybychom se nenarodili v době, v níž se cesta stala něčím víc než privilegiem nebo prokletím — a to dobrodružstvím. Když pak pokládáme kufr v předsíni, ptáme se: A to je všechno? To bylo ono? Takže o tohle šlo?

Už jsme navštívili Louvre a na vlastní oči viděli Monu Lisu. Šplhali jsme po mayských pyramidách a pokoušeli se pocítit dramatičnost běhu času, jenž bez slitování ničí to, co vznikalo tisíce let. Vyhřívali jsme svá těla v egyptských nebo tuniských letoviscích, krmili se univerzálním etnickým jídlem, které chutnalo všem bez výjimky. Mongolské stepi, přeplněná indická města, pohledy na nebetyčnou Himálaj...

Dokonce i když se nám to nebo tamto ještě nepodařilo spatřit, tak jsme až do pandemie žili s vědomím, že cesta na jiná místa, která jsme dosud neviděli, je reálná — popisují je katalogy cestovních kanceláří, nazývají je destinacemi. Svět se nacházel v dosahu našich chodidel, vypravit se kamkoli bylo možné, pokud se nám na to podařilo sehnat peníze.

Člověk poprvé ve svých dějinách prožívá udivující konečnost světa. Po večerech sleduje životy jiných lidí na displejích svých chytrých zařízení a dívá se na ty, které by ještě před sto lety neměl šanci na své cestě potkat.

Sleduje je z velké vzdálenosti, takže vidí, že repertoár rolí a možností je také vyčerpaný a že lidé jsou si vlastně podobní, více, než by se mohlo zdát našim předkům. Ti, jak si vzpomínáme, popouštěli uzdu představitivosti a s nadšením popisovali protinožce, jimiž byli fascinováni dávní objevitelé.

Dnes díky seriálům, filmům a sociálním médiím všichni vědí, že lidé ze zemí za mořem nemají více hlav, pouze jedinou nohu s velkým chodidlem nebo obličej na hrudníku, a i když se liší barvou kůže, vzrůstem nebo některými zvyky, tyto rozdíly se ztrácejí na pozadí velkého množství podobností. Žijí podobně jako my ve svých městech a zemích, jazycích a kulturách. Milují, jsou smutní, touží, bojí se o budoucnost, mají problémy s dětmi. Na této základní podobnosti je založen velký úspěch nového vynálezu — streamingových platform.

Cestovatel vidí, že všude je to v podstatě docela podobné, že existují hotely, jí se z nádobí, myje ve vodě, kupují se suvenýry a dárky pro známé, které — přestože jsou imitacemi místního umění — spojuje to, že většina jich byla vyrobena v Číně.

Také je známo, že nás skoro od každého obyvatele Země dělí nejvýše šest lidí (podle principu: znám někoho, kdo zná někoho jiného, který zná dalšího, ten zase zná X a tak dál) a od dob Ježíše Krista — sotva sedmdesát generací.

Kdysi byl svět velký a nepředstavitelný — teď už představivost nepotřebujeme, všechno máme na dosah ruky, v níž držíme chytrý telefon. Kdysi byla na příčinlivě kreslených mapách světa vidět bílá místa, která jítřila představivost a byla varováním pro lidskou *hybris*. Lidé se připravovali na cestu, přičemž počítali s tím, že se z ní nevrátí. Odjezd na cestu, kterému předcházelo sepsání poslední vůle, byl mezní událostí, zahajoval iniciační proces, proces proměny, jehož výsledek nemohl být znám ani správně pochopen.

Paradoxně jsme žili ve světě otevřeném představivosti, ve světě se sotva načrtnutými hranicemi, plném neznámého. Tento svět vyžadoval nová vyprávění a nové formy, neustále se před námi měnil, neustále přímo před našima očima vznikal.

Dnes se svět vejde do našich hodinek a kalendáře. Dokážeme si ho představit, vejde se nám do hlavy. Během tří dnů se můžeme dostat kamkoli chceme (až na malé nezajímavé výjimky). Bílá místa na mapě byla zevrubně vyplněna mapami Googlu, jež s krutou důkladností ukazují každé zákoutí. Navíc je všude víceméně totéž — stejné věci, artefakty, způsoby myšlení, peníze, značky, loga. Exotičnost nebo výjimečnost jsou nedostatkovým zbožím, stále častěji mizí z každodenního života a stávají se z nich gadgety. Jako v baltském letovisku, kam byla přestěhována z Thajska celá restaurace, nebo v nížinách střední Evropy, kde byl postaven gigantický komplex imitující tropy.

Díky zařízení, které se vejde do dlaně nebo na kolena, je možné kdykoli mluvit s rodinou vzdálenou tisíce kilometrů, nacházející se v jiném podnebí, kde je úplně jiné časové pásmo, a dokonce i roční doba. Turista se na výpravě v Tibetu spojí za několik vteřin s domovem ve Skaryszewu. Lidé, kteří by se kdysi neměli šanci poznat, spolu dnes mohou komunikovat prostřednictvím médií.

Ještě jednou — pro našich pět smyslů se svět stal malým. Na druhé straně pohled na snímek zeměkoule, kterou člověk vyfotografoval z vesmíru, je vzrušující a úchvatný. Malá modro-zelená koule visící v prázdnotě. Poprvé v dějinách si uvědomujeme naše místo planetárně — coby konečné a omezené; křehké a náchylné ke zničení.

K tomu se připojuje pocit přeplněnosti, omezeného prostoru, tísně, neustálé přítomnosti jiných lidí — pocit konečnosti poznávaného světa se mění v klaustrofobii. Není divu, že v poslední době se stále častěji vracejí sny o cestách do kosmu, o opuštění starého domova, který se ukázal být příliš známý, těsný a nepřehledný.

Tento pocit zmenšenosti a konečnosti světa je navíc zintenzivněn připojením k síti a všeobecným dohledem. Ano, žijeme v panoptiku — jsme neustále sledováni a analyzováni.

Pocit konečnosti všechno banalizuje, protože jen to, co se nepoddává našemu poznání, může vzbuzovat entuziasmus a zachovat zázračný status tajemství.

Sezamovost

Nekonečno však často považujeme za chaos, protože nám nedává šanci přidat mu jakýkoli poznávací rámec, jakoukoli strukturu. Neexistují mapy nekonečna. Nekonečno rovněž odmítá člověka jako své měřítko.

Pokud by někdo chtěl znovu obcovat s nekonečnem, stačí, aby se připojil k síti. Z toho vyplývající silný dojem, že světa je příliš, učí určité zdrženlivé rezignovanosti — jdu pouze svou vlastní cestou a přitom se snažím nevšímat si atrakcí, které útočí na mou pozornost, jsem Lot prchající z hořící Sodomy a mám natolik silnou vůli, abych se nedíval zpět, na rozdíl od své zvědavé ženy.

Dnes se syndrom Lotovy ženy projevuje zkameněním před obrazovkou, jež je srovnatelné s katatonii. Tento syndrom se týká milionů náctiletých a incelů, kteří zvláště v době pandemie, přes četná varování, spatřili hořící města a teď od nich nemohou odtrhnout oči.

Když surfuji na internetu a hledám nějakou informaci, mívám často pocit, že se pohybuji v obrovském oceánu dat, jež se navíc nacházejí v neustálém stavu sebetvoření, sebekomentování. Ten, kdo poprvé použil k popisu této činnosti sloveso „surfovat“, byl v podstatě génius. Obraz osamocенého člověka, který se pomocí malého prkna pohybuje na hřbetu vlny po rozbouřeném moři, je v tomto případě naprosto přesný. Surfaře unáší živel, sám má na svou trajektorii jen omezený vliv — poddává se energii a pohybu vln. Všimněme si, že tento pocit existence, kdy jsme pouhým předmětem pohybu, který je na nás nezávislý, takže jsme

zároveň určitým způsobem řízení, odkázání na záhadnou sílu, oživuje starý a zapomenutý pojem fátum, který dnes již chápeme jinak — jako síť závislostí na jiných, jako přebírání vzorců chování nejen ve smyslu biologickém, ale také kulturním, a důsledkem toho je živá a zjevně se rozvíjející diskuse o identitách.

Nekonečno proniklo do světa *homo consumens* v době, kdy svět začal připomínat Sezam. Řekli jsme: „Sezame, otevři se“ a — stalo se to! Otevřel se a zavalil nás nepřehledným množstvím nabízených služeb, zboží, typů, vzorů, druhů, stylů, mód a trendů. Asi každý se alespoň jednou setkal s pohádkově velkou nabídkou a zneklidňujícím pocitem, že bychom museli mít několik životů, abychom jí mohli využít.

Není úplně jasné, kdy byl náš život přenastaven k nabývání nových předmětů, objednávání nových služeb z nevyčerpatelné nabídky. V jedné povídce geniálního Philipa K. Dicka továrny řídí jakási zblázněná inteligence, takže nelze zastavit výrobu a musí se podle programu produkovat zboží pro nekonečné množství ideálních kupujících, superkonzumentů zhypnotizovaných obrovským vesmírem produktů, zákazníků, pro něž se smyslem života stalo zkoušení a ochutnávání různých druhů toho či onoho, volba značek líčidel, gadgetů, parfémů, oblečení, aut, toustovačů, přičemž jim zvláštní televizní programy a časopisy radily, co si vybrat. Tato vize, v šedesátých letech dvacátého století tak futuristická, se stala skutečností rychleji, než jsme si mysleli. Dnes je to popis našeho tady a teď.

A totéž se týká i intelektuálního zboží. Sbírky virtuálních knihoven jsou nekonečné, člověk sedící u počítače má pocit, že se pohybuje po Sezamu, který již není schopen pojmut (právě proto se toto sloveso stalo v posledních letech v polštině tak populární) — ani autory, ani tituly, ani hesla. Děsivé je vědomí, že v okamžiku, kdy píšu tato slova, vznikají stovky, možná tisíce článků, básní, románů, esejí, reportáží a podobných textů. Nekonečno se samo reprodukuje, rozpíná se a my ho zpracováváme svými křehkými nástroji vyhledávačů, abychom měli pocit, že nad ním máme stále kontrolu.

Má generace si s tím nedokáže příliš poradit — my jsme však byli vychováni v dobách nedostatku, v mnoha z nás stále tkví instinkt hromadit zásoby pro případ „krize“, „inflace“. Proto můj muž sbírá noviny a pořád hromadí výstřižky a zároveň s vidinou Noemova posláni vyrábí police do knihovny na papírové knihy.

Naše a předcházející pokolení se cvičila v přitakávání světu: ANO, ANO, ANO. Opakovali jsme si: zkusím to a ještě tamto, pojedu tam a pak jinam, zažiju tohle a tohle taky. Vezmu si toto a co mi brání vzít si i to druhé.

Ted' se po našem boku objevila generace, která si uvědomuje, že nejlidštější a nejetičtější volbou v této nové situaci je nácvik odmítání: NE, NE, NE. Nechci to ani tamto. Omezím tohle a tamto taky. Nepotřebuji to. Nechci. Odpuštím si to...

Mé jméno je milion

Jedním z nejdůležitějších objevů posledních let — objevů, které ovlivnily samo vnímání podstaty člověka — bylo nepochybně zjištění, že lidský organismus a také obecně organismy zvířat a rostlin při svém rozvoji a fungování spolupracují s jinými organismy, že organismy spojuje vzájemná závislost. Díky poznatkům z biologie a medicíny — počínaje přelomovými myšlenkami Lynn Margulisové, podle níž byla hnacím motorem evoluce a vzniku druhů symbióza a spojování organismů, a konče závěry současných vědeckých prací — se ukázalo, že jsme bytosti spíše kolektivního než individuálního rázu, spíše republika mnoha různých organismů než monolit, hierarchicky strukturovaná monarchie. *Tvé tělo není jen TY, Člověk má pouze čtyřicet tři procent lidských buněk* tvrdí titulky populárně naučného tisku, což jistě u mnoha z nás vyvolává značný neklid. Nezávisle na tom, jak často se myješ, človče, je tvé tělo pokryto celými populacemi „sousedů“ — bakteriemi, houbami, viry a archei. Nejvíce z nich se skrývá v temných zákoutích našich vnitřností. Pandemie koronaviru potvrdila ještě jeden hororový obrázek — člověk může být ve velkém měřítku kolonizován. Zní to jak nepravděpodobně, tak i naprosto revolučně, až do nynějška nás totiž filozofie a psychologie monádizovaly. Monádický člověk, jednotlivá bytost „vržená do existence“, se osamoceně vyvyšoval nad království rostlin a zvířat jako „koruna stvoření“.

To byl obraz, který ovládl naši představivost a naše vnímání sama sebe. Při pohledu do zrcadla jsme viděli

sebezpytujícího, přemýšlivého dobyvatele, odděleného od světa, často osamělého a tragického. V zrcadle se objevila tvář bílého muže a z nějakého důvodu jsme připustili, že „člověk“ zní hrdě. Dnes vím, že tento úžasný homo sapiens je pouze ze čtyřiceti tří procent sám sebou. Zbytek jsou ti směšní a nedůležití tvorové, které bylo dosud tak snadné zlikvidovat pomocí antibiotik a pesticidů.

Uvědomění si naší složitosti a závislosti na jiných tvorech, a dokonce i na naší biologické „multiorganismovosti“, tento organický způsob zavádí do našeho myšlení pojem inteligence roje, symbiózy, spolupráce.

Domnívám se, že hřích, za který jsme byli vyhnáni z ráje, nebyl ani sex, ani neposlušnost, a dokonce ani odhalení Božích tajemství, ale pochopení sebe sama jako něčeho, co je odděleno od zbytku světa, jedinečné a monolitické. Odmítli jsme se účastnit vztahů. Opustili jsme ráj pod dohledem Boha, který byl stejně jako my oddělený od světa, monolitický, monoteistický (dnes se nabízí metafora Boha v rukavicích a s rouškou), a od té chvíle jsme začali pečovat o hodnoty tohoto stavu: touha po dosažení mytologizované integrace, po celistvosti, egoizaci, monolitičnost, monismus, analytické myšlení oddělující na principu buď — anebo (nebudeš mít jiné bohy přede mnou), monoteistické náboženství, diferenciaci, oceňování, hierarchie, vymezování, separující, ostré rozdělování na černou a bílou a nakonec druhový narcismus. Vytvořili jsme s Bohem společnost s ručením omezeným, která monopolizovala a zničila svět a naše svědomí. Právě proto jsme úplně přestali rozumět neuvěřitelné komplikovanosti tohoto světa.

Tradiční vnímání lidské bytosti dnes prochází dramatickou změnou nejen v důsledku klimatické krize, epidemie a objevení hranic ekonomického rozvoje, ale také prostřednictvím našeho nového odrazu v zrcadle: obraz bílého muže, dobyvatele v obleku nebo korkové přilbě, mizí a ztrácí se, místo toho vidíme cosi jako tváře namalované Giuseppem Arcimboldem — organické, mnohovrstevnaté, nesrozumitelné a hybridní —, tváře, které jsou syntézou biologických souvislostí, výpůjček a referencí. Už nejsme tolik *bionty*, jako spíše *holobionty*, tedy celky různých organismů žijících ve vzájemné symbióze. Složení, mnohost, rozmanitost, vzájemné působení, metasymbióza — to jsou nové perspektivy, z nichž pozorujeme svět. Před našima očima se zjevuje také určitý důležitý aspekt starého systému, který se dosud zdál být základní — rozdělení na dvě pohlaví. Dnes je stále častěji vidět, že lidská sexualita je něco jako kontinuum s proměnlivou intenzitou znaků, nikoli v postavení dvou protipólů. Každý si může najít své vlastní jedinečné místo. Jaká úleva!

Tato nová perspektiva založená na komplikovanosti nevidí svět jako hierarchicky uspořádaný monolit, nýbrž jako různorodost a mnohost, volnou organickou strukturu sítě. Nejdůležitější však je, že v rámci této perspektivy začínáme poprvé sami sebe vnímat jako komplexní a mnohočetné organismy — to je výsledek objevu myšlenky biotonu a mikrobiota a jejich ohromně silného vlivu na naše tělo a psychiku, na to všechno, čemu říkáme člověk.

Předpokládám, že psychologické důsledky této situace budou překvapivé. Možná se vrátíme k pohledu na lidskou psychiku jako na složeninu mnoha struktur a vrstev. Možná

začneme považovat osobnost za společenství a nebudeme se bát uznat mnohočetnou osobnost (*multiple personality*) za zcela normální a přirozenou. V sociální sféře třeba dojde k docenění decentralizovaných síťových struktur, takže hierarchický stát založený na diskriminační myšlence národa se stane něčím zcela anachronickým. Možná že monoteistická náboženství, projevující se sklony k násilnému fundamentalismu, nakonec nebudou schopna uspokojit měnící se lidské potřeby a začnou se „polyteizovat“. Koneckonců právě polyteismus je údajně slučitelnější s myšlenkou demokracie.

Dnes se tato tradiční dokonalá konstrukce člověka odděleného od zbytku světa rozpadá. Představuji si to jako pád obrovského ztrouchnivělého stromu. Strom však přece nepřestává existovat, mění se pouze jeho stav. Od nynějška je místem s ještě intenzivnějším životem: klíčí na něm nové rostliny, kolonizují je houby a saprofyty, osídluje hmyz a další zvířata. Nakonec se i sám strom obnoví ze svých přírůstků, semen a kořenů.

Mnoho světů na jednom místě

Snad nikdy v historii nebyly rozdíly mezi generacemi tak velké. Mám na mysli hluboké propasti mezi generacemi vyhloubené rozvojem umělé inteligence a lavinovými změnami v přístupu k informacím. Zdá se, že lidská společnost se rozvrstvuje do generačních zón, které se liší svým přístupem ke světu, vědomostmi, používáním a kvalitou jazyka,

dovednostmi, mentalitou, typem političnosti a životními vzorci. Zatímco ve stále velmi intenzivně se globalizujícím světě (až do pandemie) rozdíly mezi kulturami a etniky postupně mizely a rozmazávaly se, takže si bylo všechno podobné, propast mezi generacemi se zvětšovala. Stále zřetelněji a hlasitěji se verbalizuje konflikt mezi starými a mladými, což je vidět zvláště u pandemie, kterou navíc demonizují odlišnosti v biologické odolnosti vůči viru. Ale podobné rozdíly již byly zaznamenány v případě změny klimatu a nutnosti jí předcházet. I zde vystoupili mladí proti starým, oprávněně je obviňovali z toho, že nemyslí perspektivně a že nemají vizi nápravy. Tuto propast však netvoří jen konflikt mezi starými a mladými, ale jakási zvláštní nekompatibilita různých věkových skupin žijících v jednom prostoru.

Vnoučata jsou dnes prarodičům vzdálena více, než si kdysi byli vzdáleni obyvatelé New Yorku a Sandoměře. A pravnoučata od praprarodičů — pro toto srovnání bychom museli použít meziplanetární vzdálenosti...

Jednotlivé generace mají nejen své jazyky, ale také vlastní každodenní rituály. Platí v nich specifické spotřební vzorce a různé životní styly. Budoucnost si představují jinak a jsou na ní jinak závislí, jiný je jejich vztah k minulosti a také se jinak spojují s přítomností. Vnoučata žijí stále novějšími aplikacemi, prarodiče sledují své oblíbené televizní pořady. Internetové bubliny se přesouvají do reálného světa, což je obzvláště zřejmé, pokud jde o seniory. Úžasným zážitkem pro mě byly hodiny pro seniory během pandemie, kdy mezi desátou a dvanáctou vycházeli do ulic lidé starší

pětašedesáti let a nakupovali. Odpoledne pak ve frontách v supermarketech stáli jen třicátníci a čtyřicátníci. Byl to začátek jakési pochmurné dystopie...

Rozdělení obyvatelstva do generačních kmenů jasně ukazuje, kolik realit se nachází ve stejném prostoru. Zapadají do sebe, překrývají se, navzájem stimulují, ale zůstávají oddělené.

Podivné léto roku 2020

Po kataklyzmatech a válkách obvykle následovaly velké změny. Říká se, že lidé těsně před první světovou válkou cítili, že se blíží konec určité etapy, určitého světa. Pro mnohé byla tehdejší situace nesnesitelná, ačkoli si to tak docela neuvědomovali. Dnes nerozumíme tomu nadšení, které přivedlo do ulic jásající davy lidí, aby se rozloučili s mladými muži odjíždějícími do války. Rychlé kroky vojáků, zdůrazněné tehdejší technikou natáčení, takže vypadali trochu jako rozevláté loutky, je vedly kamsi za obzor, kde už čekaly verdunské zákopy a bolševická revoluce. Veškerý řád jejich světa se měl záhy zřítit do propasti.

Kéž bychom tuto chybu neopakovali.

Dnes, kdy končí podivné léto 2020, nevíme, co bude. Zdá se, že ani odborníci si raději nechtějí přiznat, že jsou jako dnešní meteorologové — v důsledku klimatických turbulentí už nelze předpovídat počasí.

Svět kolem nás se stal příliš složitým, a to v různých ohledech současně. Spontánní, mimovolnou odpovědí na tento stav je reakce tradicionalistů a konzervativců, kteří považují nárůst složitosti za nemoc, za poruchu. Jako lék aplikují nostalgii, návrat do minulosti a křečovitě lpějí na tradicích. Protože se svět stal příliš komplikovaným, musí být zjednodušen. Protože si nevíme rady s realitou, tím hůře pro ni. Stesk po ztraceném čase proniká do našeho myšlení, módy, politiky. V posledním jmenovaném případě existuje přesvědčení, že je možné vrátit čas a vstoupit do stejné řeky, která tekla před desítkami let. Myslím, že bychom se do oněch životů nevešli. Nevešli bychom se do minulosti. Ani naše těla, ani naše psychika.

A co kdybychom udělali krok stranou? Mimo prošlapané stezky úvah, diskusí a diskurzů, mimo soustavy bublin obíhajících kolem společného středu. Na místo, odkud je vidět lépe a doširoka a odkud jsou patrné obrysy nejširších souvislostí.

Když Greta Thunbergová navrhovala: zavřete doly, přestaňte létat, soustředte se na to, co máte, a ne na to, co ještě můžete mít, nedomnívám se, že si představovala, že předsedneme na povozy a vrátíme se do chatrčí vytápěných dřevem.

Nesporně se ukázalo, že černou labutí je pandemie, kterou — jak už to s černými labutěmi bývá — nikdo nečekal a která všechno mění.

Mým oblíbeným příkladem náhlého zjevení černé labutě jsou události z konce devatenáctého století v Londýně. Lidé žili v tragicky přeplněném a špinavém městě, a když přemýšleli o budoucnosti, obávali se, že pokud se bude do-

prava v britském hlavním městě vyvíjet tak rychle a překotně jako do té doby, hromady koňského lejna brzy dosáhnou úrovně prvního podlaží budov.

Začalo se hledat řešení tohoto problému, byly patentovány návrhy speciálních žlabů a skládek a lidé si už mnuli ruce v očekávání velkého byznysu spojeného s vyvážením koňského hnoje za hranice města. A tehdy se objevilo auto.

V kognitivním smyslu může být černá labuť zlomovým bodem, ale ne proto, že způsobí hospodářskou krizi nebo aby si lidé uvědomili svou křehkost a smrtelnost. Výsledků pandemie je nakonec mnoho a jsou různorodé. Za nejdůležitější však považuji prolomení hluboce zvnitřněného narativu, že ovládáme svět a jsme pány tvorstva.

Možná se člověk jako druh potřebuje chlubit mocí, kterou má díky svému rozumu nebo své kreativitě, a to ho vede k myšlence, že nejdůležitější je on sám a jeho zájmy. Ale díky jiné perspektivě, jinému úhlu pohledu, se může cítit stejně důležitý a potřebný jako klíčové oko sítě, jako vysílač energie, a především jako někdo, kdo je zodpovědný za celistvost této složité konstrukce. Zodpovědnost je faktor, který umožňuje zachovat pocit důležitosti a nedegraduje těžce a po staletí budovaný konstrukt nadřazenosti homo sapiens.

Věřím, že náš život není jen souhrn událostí, nýbrž složitá spleť významů, které těmto událostem přisuzujeme. Tyto významy vytvářejí nádherné předivo příběhů, pojmů, myšlenek a lze je považovat za jeden z živlů — jako vzduch, země, oheň a voda —, jež fyzicky určují naši existenci a tvarují nás jako organismy. Příběh je tedy pátým elementem, který nám umožňuje vidět svět tak, a ne jinak, chápat jeho

nekonečnou rozmanitost a složitost, jakož i uspořádávat naše zkušenosti a předávat je z generace na generaci, z jedné existence do druhé.

Kairos

Rytina z Flammarionova díla představuje kairoský okamžik. Kairos je jedním z těch menších bohů, kteří se ve srovnání s olympskými zdají být nepříliš důležití a potulují se kdesi na periferii mytologie. Je to zvláštní bůh a má zvláštní účes. Je to jeho atribut — na zátylku je plešatý, má pouze chomáč vlasů, za nějž ho lze chytit, když se blíží; zato když se vzdaluje, už se to nepodaří. Je to bůh příležitosti, pomíjivého okamžiku, neuvěřitelné možnosti, která se otevře jen na chvilku a kterou je třeba bez váhání popadnout (za pačesy!), aby neunikla. Nevšimavost vůči Kairovi má za následek propásnutí příležitosti k přeměně, k *metanoi* — a to takové, která je dílem nikoli dlouhého procesu, nýbrž jednoho okamžiku se svými důsledky. V řecké tradici Kairos definuje čas, ovšem ne onen mohutný proud času známý jako *chronos*, nýbrž výjimečný čas, rozhodující okamžik, který mění všechno. Kairos je vždy spojen s rozhodnutím, jež učinil člověk, nikoli s osudem nebo osudovostí, s vnějšími okolnostmi. Symbolické gesto chycení Kaira za chomáč vlasů znamená poznání, že přichází změna, zvrát v trajektorii osudu.

Pro mě je Kairos bůh výstřednosti, pokud tedy výstředností rozumíme opuštění „centrického“ pohledu, vyšlapaných

cest myšlení a jednání, opuštění dobře známého území a nějakým způsobem dohodnutého na základě společenských myšlenkových zvyklostí, rituálů, stabilizovaných světonázorů.

Výstřednost byla vždy považována za podivnost a marginalii, i přesto, že vše, co je kreativní, důmyslné a co posouvá svět novým směrem, musí být výstřední. Výstřednost znamená spontánní uspokojení, které je zároveň plné radosti z odmítání toho, co je uznáváno za normální a samozřejmé — je to výzva konformismu a pokrytectví, kairoský čin odvahy, využití okamžiku ke změně trajektorie osudu.

Přestali jsme si vážit obecných znalostí a kdesi ztratili smysl pro celkové vnímání. Před očima nám odcházejí poslední erudovaní učenci, jako byli Stanisław Lem nebo Maria Janionová, schopní chápat příbuznost zdánlivě vzdálených oblastí, velcí excentristé, kteří dokázali vystrčit hlavu mimo sféru smluveného řádu. Kdysi dávno jsme se alespoň snažili chápat svět v jeho celistvosti, budovat jeho kosmologické a ontologické vize a kladli si otázky po jeho smyslu. Ale někde cestou jsme byli proletarizováni stejným způsobem, jakým kapitalistická továrna proletarizovala řemeslníky, kteří stále uměli vyrobit celý produkt, a změnila je na dělníky, kteří tvoří pouze jeho určité části, aniž by si uvědomovali celek.

Proces samodělení lidského společenství na bubliny je proces nepředstavitelné, totální proletarizace. Uzavíráme se do sebe a utápíme se ve svých bublinovitých sférách zkušeností, které nám blokuji přístup ke zkušenostem a myšlenkám druhých. Navíc nám to takhle vyhovuje, jsme s tím spokojeni, jiní, ale opravdu jiní — protože pochopit

je, nebo si jich vůbec povšimnout by od nás vyžadovalo, abychom se vyklonili ven — nás nezajímají.

Veřejná sféra samozřejmě existuje — ale spíše jako záskok, přetvářka, hra, představení na pozadí velmi omšelých dekorací, které si přivlastnila moc a její rituály. Ve vyšlapaných centrech, bývalých místech výměny myšlenek, už není vzduch. Agora se změnila ve změt cestiček a vyjetých kolejí, po nichž se pohybujeme mechanicky. Univerzity ztratily svou roli a proměnily se v groteskní paskvil sebe samých — místo aby vytvářely znalosti a platformy vzájemného porozumění, uzavřely se do svých zdí a portálů, brání v přístupu k vědění a žárlivě před sebou skrývají výsledky výzkumu. Vědci soupeřící o granty a body se proměnili v dělníky, kteří soutěží mezi sebou.

Pokud nevidíme celek, zůstáváme závislí na lokálních virech a jednotlivých dílcích velké skládačky, která představuje svět — ten daný a ten, jenž nad ním budujeme.

V tom, co píšu, jsem se vždy snažila zaměřovat čtenářovu pozornost a vnímavost k celku. Usilovala jsem o totálního vypravěče, provokovala fragmentární formou a naznačovala existenci konstelace, jež přesahuje prostý součet složek a vytváří vlastní smysl.

Zdá se mi, že literatura jako nepřetržitý proces vyprávění příběhů o světě má větší možnost než cokoli jiného ukázat svět v celkové perspektivě vzájemných vlivů a souvislostí. Chápána zeširoka, co nejšířeji, je ze své podstaty síť, která spojuje a odhaluje rozsáhlost korespondence mezi všemi účastníky bytí. Je to velmi rafinovaný a specifický způsob mezilidské komunikace, přesný a zároveň totální.

Při psaní tohoto textu se neustále odvolávám na literaturu, ať už připomínáním Kaira, nebo tím, že odkazuji na Flammariona a anonymní rytinu, kterou odkudsi vystrachal, aby ilustrovala jeho knihu *L'atmosphère. Météorologie populaire*. Vím, že mnozí literaturu považují za bezelstnou zábavu a je pro ně jen „knížkou ke čtení“, něčím, bez čeho by se dalo žít šťastně a spokojeně. Ale v nejširším slova smyslu je literatura především Sezamem úhlů pohledu jiných lidí, vizemi světa filtrovanými jedinečnou myslí každého jednotlivce. S ničím jiným se nedá srovnat. Literatura, včetně té nejstarší, ústní, vytváří myšlenky a vytyčuje perspektivy, které se usazují hluboko v naší mysli a formátují ji, ať se nám to líbí, nebo ne. Právě ona tvoří matici filozofů (čím jiným je Platonův *Symposion*, ne-li dílem dobré literatury?) a právě jí začíná filozofování.

Bylo by obtížné vytvořit vizi literatury pro novou dobu, zvláště když ti, kdo jsou dobře informováni, říkají, že poslední čtenářská generace právě dospěla. Ale ráda bych, abychom sami sobě dali právo vytvářet nové příběhy, nové pojmy a nová slova. Zároveň vím, že v tomto velkém, tekutém, mihotajícím se univerzu, jímž je svět, není nic nové. To jen odlišná konfigurace nastavuje věci jinak, vytváří nové asociace, nové pojmy. Termín „antropocén“ je starý sotva třicet let, ale díky němu jsme schopni pochopit, co se kolem nás a s námi děje. Skládá se ze dvou dobře známých řeckých slov: *ánthrōpos* (člověk) a *kainós* (nový), a naznačuje, jak velký je vliv člověka na fungování přírodních procesů v měřítku celé zeměkoule.

A co byste řekli na ognózi?

Ognóze (anglicky: *ognosis*, francouzsky: *ognose*) — narativně orientovaný, ultrasyntetický poznávací proces, který zrcadlí předměty, situace a jevy a snaží se je uspořádat do vyššího vzájemně závislého smyslu; viz → celistvost; hovorově schopnost syntetického přístupu k problémům prostřednictvím hledání řádu jak v naracích samých, tak v detailech, malých částech celku.

Ognóze se zaměřuje na nepřičinné souvislosti a nelogické řetězce událostí, upřednostňuje tzv. → spoje, → můstky, → refrény, → synchronicity. Často se předpokládá, že ognóze souvisí se → souborem Mandelbrotových fraktálů a s → teorií chaosu. Je také považována za alternativní druh náboženského přesvědčení, tedy → alternáboženství, které nepřisuzuje tzv. sjednocující sílu nějaké nadbytnosti, nýbrž spíše bytostem podřadným, „nízkým“, tzv. → ontologické menšině.

Narušená ognóze se projevuje neschopností vnímat svět jako integrální celek, tj. viděním všeho zvlášť; následkem toho je postižena funkce → vzhledu do situací, syntézy a spojování zdánlivě zcela nesouvisejících skutečností. V ognostické terapii se často používá metoda léčby románem (při ambulantní léčbě se využívají také povídky).

Vytvořme knihovnu nových pojmů. Naplníme ji výstředním obsahem, o němž střed ještě neslyšel. Vždyt nám budou chybět slova, termíny, obraty, fráze a kdoví, možná i celé styly a žánry, abychom popsali to, co přijde. Budeme potřebovat nové mapy, odvahu a důvtip poutníků, kteří nezaváhají a vystrčí hlavu mimo sféru dosavadního světa, za obzor dosavadních slovníků a encyklopedií. Jsem zvědavá, co tam uvidíme.